

**ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЄВРЕЙСЬКИХ ШКІЛ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
В 20-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

В сучасних умовах побудови в Україні громадянського суспільства, важливе місце займає проблема міжетнічної толерантності, шанобливого ставлення до різних релігійних вірувань. Наша держава представлена значною нолістнічною мозаїкою з відмінними культурними особливостями, що по своєму збагачує та надає неповторності культурі України. У контексті нових методологічних підходів у вивченні історії України науковці повніші звертати увагу не тільки на історію українського етносу, а насамперед па полікультурний світ українських теренів. Єврейська людність протягом багатьох століть проживала на цих територіях, ще тоді, коли не був завершений етногенез українців. Тому, безперечно, вивчення історії єврейства синхронізовано з історією українців, обопільної інтеграції у внутрішні процеси, які мали місце у минулі часи є на разі актуальним.

На особливу увагу заслуговує комплекс питань, пов'язаних з 20-30-х рр. ХХ століття, коли відбувалась так звана політика «корепізації». Важливе місце в її контексті посідає проблема налагодження нової системи освіти, відкриття освітніх закладів саме для потреб різних етнічних мешпип загалом і для євреїв зокрема, що і визначило специфіку предмету даного дослідження.

До даної проблеми вже звертались вітчизняні науковці, а саме варто відзначити науковий доробок Н.І. Кротік. Авторка у своїх працях звернула увагу на процес розбудови освіти етнічних меншин в Україні у досліджуваний період, спробувала простежити і визначити специфіку єврейського освітнього простору [1]. Проблеми організації та функціонування шкільної освіти для потреб євреїв також висвітлюються у монографії О. Войналович, яка зробила спробу проаналізувати досвід окремих шкіл, середніх та вищих педагогічних закладів [2]. До сьогодні питання розвитку та фугасціонування єврейських шкіл є пс достатньо дослідженим, особливо це стосується регіонального розрізу Правобережжя з його чисельними єврейськими містечками.

Ще до 1920 року склався позитивний досвід у вирішенні проблеми перетягування етнічних меншостей шляхом надання декларативної свободи всім етносам. Така політика слугувала певним заспокійливим фак-

тором у країні, яка розривалася різними соціальними та військовими катаклізмами.

Значна увага приділялась розвитку рідних мов різних етносів. Так, згідно лінії компартії у національному питанні культурно-освітня робота серед нацменшостей повніша була проводитись рідною мовою. Також передбачалось відкриття в Україні спеціальних установ та відділів при них, які б працювали на інонаціональних мовах. Функціонуванню рідної мови певних етнічних груп радянська влада відводила значне місце, як «знаряддю комуністичного виховання трудящих мас» яке було основним пропагандистським чиї шиком у розбудові класового суспільства [3, 36].

В освіті це знайшло своє відображення у постанові Народного комісаріату освіти (Далі - ПКО) «Про обов'язкове студіюшгая в школах місцевої мови, а також історії та географії України» від 4 (9) березня 1919 року, згідно якої місцевому населенню, відповідно до своєї рідної мови, дозволялося її вивчати у школі із російською мовою викладання [4, 38; 5, 17].

Наступним кроком у бік підтримки національних мов стало прийняття декрету ВУЦВК та РНК України від Ісеріша 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу в розвитку української мови», зокрема в ній юридично закріплювалася рівноправність усіх мов, якими користувалися на території України.

Паралельно із цим, визначивши напрямок розвитку національних культур, керівні структури зробили все можливе для отримання повного контролю над цим процесом. Для цього у всіх закладах культури вводилися посади політкомісара, яким, як правило, був представник ДНУ, цензора та наглядача, від якого залежало прийняття рішень. Отже, із моменту створення культурні заклади етнічних груп бралися у своєрідні лещата абсолютного контролю над функціонуванням та змістом їх діяльності [6, 9].

Радянські та партійні органи прагнули поєднати національні культури із класовою природою пролетарської держави, утворивши при цьому своєрідний симбіоз під назвою прогресивна пролетарська культура.

Одним із заходів на цьому шляху став розвиток освіти етнічних меншостей. Відповідно до «Кодексу законів про народну освіту УСРР», який був затверджений Всеукраїнським виконавчим комітетом 1-го листопада 1922 року, навчання дітей у школах повинно було вестися рідною мовою.

Перешкодою на шляху розвитку освітньої галузі національних меншостей стала майже повна відсутність старої бази (нестача вчителів, обладнання, підручників і т.д.). Якщо говорити про якусь мережу установ, то це, як правило, були школи початкового навчання і то тільки «для культурніших нацменшостей, а саме: німців, поляків, євреїв» [7,43].

Освіта євреїв також знаходилась не у кращому стані, оскільки держава на цю справу не виділяла коштів. Проте на той час існували так звана «казенна» школа, яка утримувалась за рахунок спеціальних податків з єврейського населення, та «талмудтора», яка існувала за рахунок благодійних внесків [18, 4-5].

Розпишемо динаміку розвитку єврейської шкільної мережі Правобережної України в 1920-1925 рр.

Таблиця 1

Динаміка кількості шкіл для потреб євреїв на території Правобережної України

	Київська губернія	Подільська губернія	Волинська губернія
1920 р.	48	39	17
1921р.	52	112	40
1922 р.	50	111	50
1923 р.	50	31	40
1925 р.	65	104	58

Складено за: [9, 42; 10, 2-4; 8, 18].

Проаналізувавши дані таблиці 1, ми спостерігаємо сталу тенденцію розвитку мережі закладів освіти у населених пунктах, у яких мешкав єврейський етнос. Як вже згадувалось, що до революції свою історію мали єврейські школи, які у переважній своїй більшості розташовувалися по містах та містечках і мали релігійне наповнення. На початку 20-х років вони реорганізуються у радянські трудові навчально-виховні заклади. Наприклад, у м. Старокостянтинові єврейська школа існувала ще з 1877 року, а в Пулонному засновується в 1917 році місцевим комітетом «Бунд» [11,341]. Зовсім інша картина спостерігається тут із професійною освітою. Так, наприклад, у її системі до 1917 року на Україні діяло біля десятка ремісничих шкіл. Проте на 1921-1922 роки єврейська професійна освіта була майже повністю паралізована [12, 109].

Па 1925 рік єврейські школи охоплювали тільки 20% дітей, що поставило перед ПКО завдання відкрити нові школи, збільшити кількість комплектів (класів) при існуючих вже школах та перевести російські та українські школи із більшістю єврейських дітей на єврейську мову. Про-

те, як вважав НКО, намічені заходи у даному напрямку здійснювались досить повільно [13,104-105].

На 1923 рік, з проголошенням політики «корспізації» на території Правобережної України, вже діяла невелика кількість єврейських шкіл (див табл.1). Значну роль у розвитку мережі шкільних закладів відіграла Рада з освіти національностей (Раднацмсн), яка була утворена у 1921 році під керівництвом Я.Ф. Ряшго. При пій були утворені центральні національні бюро (єврейське, польське, німецьке, татарське), яким відводилась роль організаторів та координаторів у справі налагодження освіта для інонаціонального населення України. Вони стали своєрідним проміжним з'єднуючим ланцюгом між Раднацменом та різними етнічними групами. Це було відзначено Народним комісаріатом освіти у документі «Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР» від 10 серпня 1922 року [14, 95].

На місцях у залежності від кількості національних меншостей у даному регіоні були створені губернські (діяли до 1925 року) та повітові національні секції при відділах освіти. Наприклад, при Волинському губернському відділі освіти за даними па березень 1922 року крім польської та німецької секцій діяла єврейська - на чолі із НЛісбергом [15, 12].

Ріст кількості шкіл для етнічних меншин відбувався не хаотично. Державні структури вираховували бажане число шкіл певної місцевості залежно від чисельності населення даної національності. Євреї разом із росіянами проживали у містах та містечках, де склали більшість. Тому керуючись цією схемою, потрібно було відкривати у містах в основному єврейські та російські етнічні школи. Але зрозуміло, що у процесі українізації цього ніхто не зробив. Влада просто підійшла до вирішення даної проблеми: кількість єврейських шкіл обраховувалася пропорційно не до чисельності населення, наприклад, губернського міста, а всієї губернії. Тому кількість шкіл потрібних для етнічних меншин дуже занижувалася. Така методика у 20-х роках ХХ століття була розповсюдженою в Україні [16,142].

При організації нових шкіл для потреб інонаціонального населення гостро стояла проблема забезпечення їх приміщеннями. Вона була характерною і для євреїв. Радянська держава у ті часи мала обмежені фінансові можливості. Майже всі вільні кошти направлялись на відбудову та розвиток промисловості. Тому освіта, а тим більше етнічних меншостей, залишалась другорядною потребою серед інших статей державного бюджету. Л тому будівництво шкіл йшло занадто низькими темпами. У зв'язку із цим багато приміщень для новостворених шкіл наймалися у будинках приватних осіб або містилися у старих, холодних і часто аварійних нри-

місцях. Ця проблема на той час була дуже актуальною і зачіпала не тільки Правобережжя, а і всю Україну. Про неї згадувалося майже у всіх звітах окружних та районних відділів освіти Правобережжя [17, 40].

Збільшення шкільної сітки етнічних меншостей призвело до значної диспропорції між наявністю вчителів та кількістю шкіл. У Подільській губернії відзначались випадки, коли одному вчителю доводилось навчати до 125 дітей, па відмітїу від 40 дозволепих. [18, 21]. Зрозуміло, що при таких перевантаженнях вчителям просто не вистачало часу па всіх учнів і це, безумовно, відбивалось на якості знань.

Одним із головних факторів, що впливав на функціонування шкіл, безперечно, було їх фінансування. Держава не могла у повній мірі оплатити всі освітні програми того часу. Громадянська війна, голод ще більше ускладнили існування шкіл етнічних меншин. Тому головний тягар їх фінансування перекладався на місцеву владу, підприємства, громадські організації. [19, 73].

Значна кількість містечкових єврейських шкіл на 1925 рік ще не була внесена до держбюджету, а продовжувала існувати за рахунок місцевого населсїша. Питома вага таких шкіл дорівнювала приблизно 25% [20, 8]. У зв'язку із цим праця значної частини містечкових вчителів оплачувалась із «снецкопгтів» шкіл, в основу яких лягали внески від місцевого єврейського населення. Зарплата видавалась несвоечасно і з великими затримками, а в літні місяці, взагалі, не було ніяких виплат [13, 106]. Таким чином, така ситуація значно випивала на якість освіти у цих освітніх закладах. Логічно постає питання про тотожність, або не тотожність їх з «казенними» дореволюційними єврейським школами. Па нашу думку, радянській державі з її прагненням максимально змінити стару єврейську школу, за нестачею іропїей, було вигідно залишати таку ситуацію, але тільки у фінансовому плані, а не в ідеологічному наповненні школи.

Дня полішпепня професійного рівня єврейських вчителів відділи освіти відправляли їх на загальні або спеціально організовані єврейські курси (центральні, губернські, округові). Організовувалися конференції єврейських культурних працівників, на яких розглядалися питання налагодження роботи єврейських шкіл та обговорювалися проблеми, які при цьому виникали. Значну роль на них приділяли взаємостосункам єврейської школи і місцевого населсїша [13,106].

Потрібно відзначити досить цікаву особливість, яка полягає у тому, що у 1927 році в Україні у державних школах навчалося лише 7,9% єврейських дітей від загальної кількості, а в єврейських школах перебувало всього 2,9%. Адже виходить, що євреї зі своєю міцною культурницькою традицією не дуже прагнули віддавати своїх дітей саме у ці школи.

Особливо це явище нритамаїше міським євреям. Поясненням цього парадоксу було те, що інші 5% єврейських дітей віддавались батьками, як правило, в українські або у російські школи [16, 80]. Наприклад, у місті Бердичеві на 1 січня 1925 року існувало три єврейські школи з 957 учнями, п'ять українських із 1168 учнями, з яких 107 (10%) євреї, три польські, де євреїв взагалі не було, та дві російські із 1516 учнями, з яких частка євреїв складала 78% або 1190. Па даному прикладі ми бачимо, що деякі школи з російською мовою викладання були майже повністю заповнені єврейськими дітьми.

Була ще інша причина того, чому батьки-євреї не віддавали своїх дітей до новоутворених єврейських шкіл. Вона стосувалась переважно відсутності івриту з-поміж загального переліку навчальних предметів у школах. Про це підкреслювалося, зокрема, у доповідній записці свінспектора Шепетівської округи, у якій зазначалося, що при відкритті єврейської школи у Теофіополі батьки, коли дізнались про відсутність вивчешїа староеврейської мови, демонстративно відсилали своїх дітей в українську семилітку, не дивлячись на те, що ця школа розташовувалась за сім верст у селі [21, 126]. Таким чином цей факт свідчить про бажання батьків навчати своїх дітей не стільки у школах з їх рідною мовою та пролетарським характером, а скільки у навчальних закладах, які б у повній мірі були носіями культурних традицій даного народу.

Діти самі писали колективні листи до Народного комісаріату освіти із проханнями дозволити вивчення у школах староеврейської мови та літератури. Та ці звернення розцінювалися радянським керівництвом, як прояв антирадянської діяльності сіоністів, які виступали проти школи з єврейською викладовою мовою «ідиш». Так, у листі ПКО до секретаріату ВУЦВК відзначалось, що «аналогічні клопотання .. є плодом організованої кампанії, що ведеться різними єврейськими айгарадянськими угрупуваннями за спинами дітей і є на меті зірвати всю широку культурну роботу ЇЖО і його органів па місцях» [22, 70].

Отже, на початку 20-х років радянська держава розпочала розбудову нової системи освіти, а саме: починаючи дитячими садочками і закінчуючи вищими навчальними закладами. Значне місце в ній відводилось освіті етнічних меншин. Швидкими темпами йшло будівництво шкіл для потреб єврейського населення Правобережжя. Цей процес супроводжувався багатьма труднощами, свідомим гальмуванням, а іноді й повним ігноруванням із боку місцевої влади. Не вистачало вчителів для єврейських шкіл, приміщень, обладнання та багато іншого. Це значним чином ускладнювало нормальну роботу вже існуючих освітніх установ. Частина з них разом із педагогами знаходилась поза державним бюджетом.

Література:

1. Кротік Н.Л. Єврейська освіта в Україні, Білорусії та Російській федерації у 20-на початку 30-х рр ХХ століття. Спільні та відмінні риси // Педагогіка та психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. - №3. - Львів, 2003. - С 181-192.; Кротік Н.Л. Проблема єврейської національної школи 1920-30-х рр ХХ ст. у дослідженнях та джерелах // Освіта, наука і культура на Полілілі: Збірник наукових праць. Т.2. - Кам'янець-Подільський, 2002. - С 115-121.
2. Войналович О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр. - К. - Полтава: Рідний край, 1992. - 149 с
3. Левітан М. Освіта національних меншостей // Шлях освіти. - 1927. - №10. - С 35-42.
4. Панібудьласка В.Ф. Національні проблеми: уроки минулого і сучасність. - К., 1989. - 47 с.
5. Збірник постанов. інструкцій та матеріалів в справі українізації. - Артемівське, 1928. - 37 с.
6. Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна Ліга» у Києві (1918-1925): 36. Документів і матеріалів/Укл. М.О. Рибаків. - К.: Кий, 2001. - 207 с
7. Полоцький О. Культурна п'ятирічка України. - Харків: Держвидав України, 1929. - 51 с.
8. Листування з НК РСІ УСРР і губвиконкомами про організацію обслідувань роботи низового радянського апарату // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі - ЦДАВО) - Ф. 1. - Оп. 2. - Спр. 1609.
9. Відомості, списки, таблиці про чисельність шкіл та культосвітніх установ по округах України // ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 131.
10. Операційний план Ради національних меншостей на 1923/24 рр. та статистичні відомості про кількість культурно-освітніх установ нацменшостей на Україні // ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 3. - Спр. 1000.
11. Савчук І.О. Процеси відродження освіти національних меншин Шепетівської округи у 20-30-х роках // Велика Волинь: минуле й сучасне (М-ли міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994р.). - Хмельницький - Ізяслав - Шепетівка, 1994. - С 338-342.
12. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років. - Харків: ДВУ, 1927. - 127 с.
13. Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924-1925 рік. - Харків: ДВУ, 1926. - 154 с
14. Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР // УІЖ. - 1990. - №6.
15. Матеріали про стан народної освіти в Волинській губернії за 1922 р. (протоколи, циркуляри, інструкції, звіти, відомості, схеми) // ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 2. - Спр. 843.
16. Звіт РНК УСРР про роботу серед національних меншостей // ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 249.
17. Листування з Шепетівським окрвиконкомом про роботу серед національних меншостей // ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 222.
18. Списки шкіл Кам'янецького округу // Державний архів вінницької області - Ф. р-254. - Оп. 1. - Спр. 764.
19. Животівський В.О. Освіта національних меншин у 1920-і роки як «знароддя комуністичногопереродження суспільства» // Відродження. - 1995. - №4. - С. 72-74.
20. Протоколи №46-49 засідань ЦКНМ та матеріали до них // ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. Спр. 44.
21. Листування з радянськими установами про роботу єврейських секцій губернських відділів освіти, відкриття єврейських шкіл, друкування підручників єврейською мовою // ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 5. - Спр. 833.
22. Документи про культосвітню серед національних меншостей // ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 88.